

האם לומר אמת?

אנו פותחים את לימודינו בשאלת הכנה יסודית. עלינו לקבוע את גבולות הגזרה – את המצע עליו נוכל לקיים דיון. האם חובה לדבר אמת? היש היתר לעגל פינות? האם להסתיר אמת זה כמו לשקר? הדיון שלפניכם ראשוני ביותר, אינו מקיף את כל צדדיה של הסוגיה ואף לא את רוב המקורות הרלוונטיים. ועם כל זאת אני תקווה שהוא יתכן לנו פתיחה נאה. אז קדימה. בפרשת השבוע [שקראנו בשבת ושנקרא בשבת הבאה] ישנן תגובות של אנשים שרומזו: פרעה ואבימלך. ניתן לראות את כלל הפרשיות בפרקים המצויינים. מי שמכיר די לו בפסוקים אלו:

בראשית יב

וַיִּקְרָא פְרַעֲה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה זֹאת עָשִׂיתָ לִי לְמָה לֹא הַגַּדְתָּ לִּי כִּי אֲשַׁתְּךָ הִיא: לְמָה אָמַרְתָּ אֲחֵתִי הִיא וְאַקַּח אֶתָּה לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ קַח וְלֵךְ:

בראשית כ

וַיִּקְרָא אַבְיִמֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מַה עָשִׂיתָ לָנוּ וּמַה תַּטְּאֵתִי לָךְ כִּי הִבֵּאתָ עָלַי וְעַל מִמְלַכְתִּי תַטְּאֵה גְדֹלָה מֵעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא יַעֲשׂוּ עֲשִׂיתָ עִמָּדִי: וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ אֵל אַבְרָהָם מַה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת הַדָּבָר הַזֶּה:

מהו הטיעון של פרעה ושל אבימלך? התוכלו להיכנס לנעליהם? מה היה משיב אברהם לטענות אלו? האם יש סיבות שמותר לשקר בשלן? שימו לב לספור החסידי הבא:

סיפורי חסידיים [הרב זיין] עמ' 153.

איש אחד חטא פעם נגד חוקי המדינה, באופן שנתחייב ראשו למלכות והשופטים התנו תנאי שאם שני צדיקי הדור, ר' משה מסברן ור' רפאל מברשיד ישבעו כי יודעים הם שיהודי זה לא חטא יפטרוהו לשלום. הצדיק ר' משה מסברן פסק שפקוח נפש דוחה איסור שבועה והורה לעצמו היתר להשבע ואפילו אם יש איסור בדבר החליט הצדיק שמוטב לו לסבול יסורים בגיהנם ובלבד שיציל נפש מישראל ממתה... אבל הצדיק ר' רפאל, שמידת האמת היתה לו היסוד העיקרי של העבודה וברח אפילו משמץ חשש של שקר לא יכול לקבל עליו אותה שבועה. אשת הנאשם וילדיו בכו בביתו השכם והערב שיציל את חייהם והוא שמעודו לא השיב פני איש ריקם הפעם הקשיח את לבו ולא שמע עליהם. בהגיע היום האחרון שלמחרתו הוקבע זמן השבועה לא זז מביתו כל היום ובכו בכי תמרורים.

בלילה הוא ישב הצדיק בחדרו סגור ומסוגר ולא ידע מנוח. מהצד האחד יודע הוא שבידו להציל את נפש היהודי אשתו ובניו והרי פקוח נפש דוחה כל איסורים שבתורה. מהצד השני איך יעשה מה שהתרחק ממנו כל ימיו כמטחוי קשת? הוא שהורה וליד שהשקר הוא אבי אבות הטומאה והאמת מקור כל קדש ילך עכשיו וישקר בשבוע! אבל האשה וילדיה?

ויתן קולו בבכי: ריבונו של עולם! אתה יודע ועד שמסרתי נפשי ורוחי ונשמתی לאמת, ועתה כאשר זקנתי ושבתִי הבאתני לידי ניסיון. ובכן קח נא ה' את נפשי ממני ואל אראה ברעתי וכך התמוגג בדמעות עד אשר יצאה נשמתו.

מה אתם אומרים על הספור? האם ניתן להבין את הדילמה? האם היא היתה מובנת גם אם היתה נוגעת למי שמקפיד מאוד לשמור שבת ומתקשה להציל חיים משום שלשם כך עלי לחלל שבת? – מה זה אומר?

דילמה מסוג אחר בסגייט הדבקות באמת מופיעה בשאלה שנשאל הנודע ביהודה:

רבי יחזקאל סג"ל לנדא (או לנדאו); נקרא גם שו"ת נודע ביהודה מהדורה קמא - הנודע ביהודה על שם ספרו; (1713-1793), רבה אורח חיים סימן לה של העיר פראג ומגדולי פוסקי ההלכה במאה ה-18.

והנה שורש השאלה שאחד נכשל

באשת איש כמה שנים שלש שנים רצופות שהיה בביתה, ועתה נתעורר בתשובה ואשרי לו שתורתו עמדה שלא ישתקע בטומאה ונפשו לשאול הגיע שהוא עתה חתן האשה הזאת שנשא בתה אם מחויב להודיע לחמיו שיפרוש מאשתו (שבגדה בו – ע"ק) או שתיקתו יפה כי המה אנשי השם ויש להם בנים חשובים בתורה ובמשפחה יקרה ויש לחוש לפגם משפחה ומשום כבוד הבריות רשאי הבעל תשובה להיות בשב ואל תעשה שלא להודיע לחמיו כלל... שוב שאל אם יתן הדין שמחוייב להודיע אם יודיע לחמיו ולא ישגיח אם מחוייב לבוא לב"ד [=לבית דין] ואם יש כח ביד הב"ד להכריחו לפרוש ע"ח וידוי של חתנו. וגם שאל לסדר לו תשובה לאיש הזה ע"פ כחו כי הוא אדם חלוש מאוד ומתמיד בתורה הרבה:

איך נגדיר את הדילמה כאן? אפשר לינוק השראה או מן הסרט הדילמה (2011) או מספורו של עגנון והיה העקוב למישור [למי שמכיר את שניהם – מה ההבדל?]. הרחבת אופק המבט יש בספור התלמודי הבא. קראו אותו ואל תזלזלו בפרטיו. התרגום הוא מילולי ולעיתים מאבד משהו משפת המקור.

סנהדרין צו

אמר רבא

מריש הזה אמינא ליכא קושטא בעלמא [=מתחילה סברתי כי אין אמת בעולם]

אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיא

ואמרי לה רב טביומי שמיא

דרומא – בית מדרש לסטודנטים

[אם היו נותנים לו כל אוצרות עולם]	דאי הוּוּ יהבי ליה כל חללי דעלמא
[לא היה משנה בדבורו]	לא הוּוּ משני בדבוריה
[פעם אחת נודמנתי לאותו מקום]	זימנא חדא איקלעי להווא אתרא
	וקושטא שמיה
	ולא הוּוּ משני בדיבורייהו
[ולא היה מיית איניש מהתם בלא זימניה]	ולא הוּוּ מיית איניש מהתם בלא זימניה
[נשאתי אשה מהם]	נסיבי איתתא מינהון
[והיו לי שני בנים ממנה]	והוּוּ לי תרתין בנין מינה
	יומא חד
[היתה יושבת אשתו וחופפת ראשה]	הוּוּ יתבא דביתהו וקא חייפא רישה
[באה שכנה ודפקה בדלת]	אתאי שיבבתה טרפא אדשא
[חשב לא דרך ארץ]	סבר לאו אורח ארעא
[אמר לה איננה כאן]	אמר לה ליתא הכא
[מתו לו שני בנים]	שכיבו ליה תרתין בנין
[בבאו אנשי העיר לפניו]	אתו אינשי דאתרא לקמיה
[אמרו לו מה זה?]	אמרו ליה מאי האי
[אמר להם: כך היה מעשה]	אמר להוּוּ הכי הוּוּ מעשה
[בבקשה ממך]	אמרו ליה במטותא מינך
[צא ממקומי ואל תגרה בנו את המוות]	פוק מאתרין ולא תגרי בהוּוּ מותנא

מה האינטואיציה הראשונית שלכם ביחס לספור? מה תופס לכם את הלב [או הבטן]? האם זה ספור טוב? מה מגמתו של הספור? האם המסקנה היא שיש אמת בעולם? מנין ההוכחה? איך הוא מרחיב לנו את אופק המבט על שאלת הדבקות באמת? הרהורים אלו מוליכים אותנו לשאלת השקרים לילדים. לאלו שנתונים תחת חסותינו ואנו מבקשים להיטיב להם על יד המנעות מן האמת. בירור נוקב בתחום זה מופיע במחלוקת שבין בית שמאי לבית הלל.

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף טז/ב

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה?
בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא.
ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה.

הערה [1a]: רש"י: כיצד מרקדים - מה אומרים לפנייה: המנהג הוא שמוליכים את הכלה לחופה בשיר וריקוד ועל תוכן השיר דנה הסוגיה.

הערה [2a]: תוספות ד"ה: כלה כמות שהיא - ואם יש בה מום ישתקו ולא ישבחוה אי נמי [פירוש אחר] ישבחוה בדבר נאה שיש בה כגון בעיניה או בידיה אם הם יפות וב"ה אומרים ישבחוה לגמרי דכשמזכירין מה שיש בה לשבח מכלל דשאר לגנאי:

אמרו להן בית שמאי לבית הלל הרי שהיתה חגירתה או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק? אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הרי אומר ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

בית שמאי מביאים את מקור שיטתם מן הפסוק בתורה. מנין מביאים בית הלל את ראייתם? מה ישיבו בית שמאי לטענה של בית הלל? ראו את דברי התוספות:

ישבחנו בעינו או יגנו בעיניו – וב"ש סברי אע"ג דישבחנו בעיניו אין להם לחכמים לתקן להזיק לומר שקר דהתורה אמרה מדבר שקר תרחק:

והאמת מה תהא עליה? ביאור מורכב יותר למחלוקת מופיע במסכת כלה רבתי. התוספות בסוגרים שלי – תרגום וביאור.

מסכת כלה פרק עשירי

ובית הלל נמי [האינם מתחשבים בחובת ההתרחקות מן השקר?] - ליכא הכא נאה [אם אינה נאה בגופה] דלמא נאה במעשיה, נאה מבתי אבות. וחסידיה? [ומה אם אין רואים בה מידת חסידות?] בדנפשיה [היא חסידה בסתר, ואם תשאל: מנין נדע זאת?] דאחזוקי בבישתא לא מחזיקנן [אינו מחויקים אדם סתם לרע אלא תולים שהוא טוב]. וב"ש אומר: מי כתיב משקר תרחק? מדבר אפילו סתם [אין להוציא דברים מפיו אם אינו בטוח שהם אמת] וב"ה אומר: כי אמר רחמנא מדבר שקר משום ונקי וצדיק [שאמרה התורה להתרחק משקר זהו מחשש לפגיעה בנקי וצדיק] הא לקיומי שפיר דמי [אבל לקיים ולחזק מותר לשקר]. וב"ה מ"ש דמיתביה ממקח וליתביה מדאורייתא [מדוע בית הלל מביאים מקור לשיטתם מהתנהגות אנושית ביחס למקח – יביאו מקור מן התורה] דתניא: גדול השלום שאפילו הקב"ה שינה בו דמעיקרא כתיב: ואדוני זקן ולבסוף כתיב: ויאמר ה' אל אברהם וגו' ואני זקנתי. הכי קאמרי לא מיבעיא דמדאורייתא שפיר דמי אלא אף לבריתא שפיר דמי כלפליא איפוך.

הערה [3a]: מן המקור בתורה נראה שהציווי מופנה לדיינים: שמות פרק כג ז: מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק אל תבר'ג כי לא אצדיק קשע:

הערה [4a]: הכוונה לנוסח דבריה של שרה בבראשית פרק יח פסוקים יב-יג.

אז מה – מותר לשקר?

מי שזמנו בידו מוזמן לקרוא את הספור של או הנרי העלה האחרון.

